

BARCSAY ANDREA

MELANKÓLIA ÉS KOLOSTORREGÉNY BÁRÓCZI SÁNDOR ÉS NALÁCZI JÓZSEF MŰVEIBEN

Kulcsszók: kolostorregény, melankólia, halálvágy, Naláczi József, Baculard d’Arnaud, humorálpatólógia, erotika.

Tanulmányom¹ középpontjában az irodalomtörténetírásban bécsi testőrirókként számon tartott szerzők, elsősorban Báróczi Sándor és Naláczi József munkássága áll.² Báróczi *Erkölcsei mesék* című kötetének új szempontú megközelítése mellett Naláczi József fordításai közül az *Eufémia* és a *G. Comens* című műveket vizsgálom. Kutatásom során az említett irodalmi alkotások tematikáját – a sokáig elhallgatott, marginalizált szerelem – és annak ábrázolásmódját vizsgálva szeretném bemutatni e művek még lappangó értékeit. Ezeknek feltárása igazolhatja azt a tényt, hogy ezek a művek a korabeli magyar irodalom legmodernebb alkotásai közé tartoznak, és így visszacsatolhatók az irodalmi vérkeringésbe. A szövegelemzés során a szövegek mélyrétegeiben felbukkanó, sejtető, rejtett erotika megjelenési formáit kutatom fel és értelmezem. A szerelem ábrázolásának módozatait a korabeli, még újnak számító románirodalomban – a román kifejezést itt a korabeli gyűjtőfogalom értelmében használom (György 1941, Biró 1994: 197) –, azaz olyan szépprózai alkotásokban, amelyek a szerelmi tematikát helyezik a középpontba. Vizsgálom Báróczi Sándor *Erkölcsei mesék* című kötetében szereplő, kolostori tematikájú novellája mellett testtörtársának, Naláczi Józsefnek két, a kolostorromán (Kovács 1979: 420–421) műfajához tartozó, fent említett művét is: az *Eufémia, vagy a vallás győzedelme* (Naláczi 1783) és *A szerentsétlen szerelmesek, avagy G. Comens* (Naláczi 1793) című fordításait. A kolostorregény műfaján belül, amelyben a szomorú szerelmi történet többnyire a főhős halálával végződik, arra figyelek, hogy a korabeli szerelmi melankóliának nevezett jelenség milyen módon jelenik meg, mennyire felel meg annak a képnek, amelyet kialakítottak róla.

A korszak egyik legjellemzőbb regénye a kolostorregény, olyan szomorú végű szerelmi történet, amelyben a szerelmeseket elválasztják egymástól, s egyikük vagy mindkettőjük kolostorba kényszerül, ahol már későn tudja meg, hogy félrevezették. A történet minden esetben a kolostorban végződik, ahol a főhős(ök) a szerelmi

¹ Jelen tanulmány részét képezi Báróczi Sándor *a magyar érzékeny próza megteremtésének útján. Közelítések a modern szerelemábrázolás technikáihoz és Báróczi művei fogadtatástörténetéhez* című, 2021-ben megvédett doktori értekezésemnek.

² A továbbiakban e neveket következetesen i-vel írom, kivételt képeznek az idézetek és a műcímek

bánatba belehal(nak). Bodor Béla az általa klastromrománnak nevezett műfajt a wertheriáda egyik altípusaként taglalja (Bodor 2008: 58). A 18. században annyira népszerű kolostorromán tematikai szempontból időben egészen *Abélard és Héloïse* középkori szerelmi történetéig vezethető vissza, műfaji előzményei pedig a 17. században keresendők; Mariana Alcoforado *Egy portugál apáca levelei* című műve, valamint a heroikus korszak egyik legnépszerűbb szerelmi története, Madame de la Fayette: *A Clèves-i hercegnő* című regénye is a kolostorban végződik. A testőrírók közül Nalácz József fordításainak döntő hányada ehhez a műfajhoz kapcsolható: *Eufémia azaz a Vallás győzedelme* és a *G. Comens avagy a Szerentsétlen szerelmesek* című művek. Báróczi Sándornak *A két szerentsétlenek* című novellája sorolható ebbe a műfaji-tematikai kategóriába.

A 18. század első és meghatározóvá váló fekete regényei közé tartozik Mme de Tencin regénye, a *G. Comminge memoárja*. Az angol gyökerekkel rendelkező műfaj, a gótikus regény, Franciaországban fekete regény változatként terjedt el. Ez az angol (gótikus) hatás annyira erős volt, hogy az ilyen típusú prózai műveket angol történetként definiálták. A D'Arnaud-kötetben *Eufémia* történetének egyik variánsa is ezzel a címmel szerepel: *Egy Anglus író munkája szerint Eufémia esetének rövidebb jegyzése*. (A francia eredeti szövegben ehhez hozzáteszik: *Extrait du Spectateur anglois*.)

Ami testőríróink munkáit illeti, Bíró Ferenc szerint a gárdisták előszeretettel választottak ki a fordításra olyan műveket, amelyekben a hősök lelki vívódása állt a középpontban, az ő megfogalmazásában a tusakodás; ennek irodalmi megjelenítése foglalkoztatta őket. Maga a műfaj is elsősorban a 17. században gyökerezik, a szerzők 17. század klasszikus tragédiáinak példáját is szem előtt tartották, amelyekben a hősök – elég feltűnően – *devoir* és *coeur*, azaz a kötelességtudat és az érzelmek vonzása közt vergődnek.

A halálvágy a 18. századi magyar irodalomban az elsők közt Báróczi magyarításában bukkant fel, és kiváltója minden esetben a szerelmi bánat valamilyen formája. *A két szerentsétlenek* (*Les deux Infortunées*) Lutziliája vallomásait megvizsgálva látható, hogy a mű közeli rokona Eufémiának, azonos szituáció váltja ki kettejük egyforma reakcióját, a halálvágyat. Lutziliát eltiltották attól a személytől, akit szeretett; később az apácafogadalom letételére kényszerítették. *A két szerentsétlenek*, Marmontel írása, a *Mercure* című lapban jelent meg először 1758-ban, tehát jóval Diderot (Diderot: *Az apáca*. 1760) és La Harpe (La Harpe: *Mélanie*. 1770) hasonló tematikájú munkái előtt. A cím, *A két szerentsétlenek* nem szerelmespárra utal, hanem két, hasonlóan érzékeny és tragikus sorsú nő története. A többi ilyen tematikájú műhöz hasonlóan azoknak az elsősorban fiatal lányoknak sorsát ábrázolja, akiket szüleik kíméletlenül feláldoznak, és anélkül, hogy lányok elhivatottságot éreznének erre az életformára, kolostorba zárják őket. De míg Diderot és a többi író a társadalomkritikai szempontokra helyezte a hangsúlyt, addig az általunk elemzett művekben a szerzők az érzékenység oldaláról közelítik meg a problémát. Lutzilia szerentsétlenségének bemutatása a szatíránál erősebben hat az olvasókra: „*De milyen volt ijedségem, midőn szívemnek belső részét kezdettem vizsgálni! Ismét feltanáltam benne a szerelmet [...]*” (Báróczi i.m. 57) – hangzik a hősnő önelemző vallomása. Hasonlóképpen vall

Eufémia is lelkiállapotáról: „[...] Egyedül voltam már minden ellenségim hatalmában, a 'kiket önnön magamban találtam! meg-tsalatkoztam, midőn azt hittem, hogy az Oltár zsámolyánál érem el a nyugodalmat. Oh, Jaj! köntösömet változtatván el-tseréltem-é Szívemet? [...] hogy adhattam olyan lelket az Istennek mellyben egy halandónak emlékezete uralkodott? Szt. Albon már nem volt ugyan, de élt még egy olyan szerelemért, melly magát könyveivel táplálta.” (Naláczi 1783: 32)

A hősnő számára a vallásba menekvés az egyetlen kiút, az érvényes erkölcsi rend értelmében itt próbálja megtalálni a boldogságot. Naláczi egyik történetvariánsában, az *Egy anglus író szerint* címűben Eufémiának sikerül is ezt így, ebben a kolostori életformában megtalálnia. Lutzilia portréja, fizikai leírása csak vázlatos, mint az érzékeny hősnőké általában; csak lelkiállapotának néhány külső jegyéről szerzünk tudomást, amelyből rögtön látni, hogy érzékeny karakter, az áhítatos lányok közül egyedül ő „szomorú és lankadt”, ezek mind a hőstípus jellegzetes attribútumai.

A barátság, amely a szerelem mellett az egyik legértékesebb emberi kapcsolattá vált az érzékeny embereszmény számára, ezúttal a klostromban a két nő között szövődik. Kláránsz Márkézné rögtön felfigyel a bánatos, ifjú lányra: „Úgy tetszik, mintha az érzékeny szívek közt valamely néma beszélgetésnek módja tanálattnék [...] A Márkézné megismerte e kedves illetődettnek³ a személyében azt, amit még senki észre nem vett volna benne.” (Báránczi i.m. 48) Az érzékeny emberek erkölcsi fölénye, másság-tudata fogalmazódik meg e jelenetben, olyanoké, akik annyira kifinomultak és szenzibilisek, hogy szavak nélkül is képesek nemcsak felismerni egymást az átlagemberek között, hanem kommunikálni is.

A próbára vetett barátságban a megfelelő kommunikációra került a súlypont, amikor az egzotikus hősnő a megfelelő kifejezéseket próbálta elsajátítani, itt pedig a szavak nélküli kommunikáció előnyeit hangsúlyozza a narrátor. A kettejük közötti érzékeny barátság elmélyítéséhez azonban szükség van szavakra is, így a Márkézné arra biztatja a fiatal lányt, hogy ossza meg vele bánata okát. A kolostor zárt falai között megosztott élettörténet gyónásra emlékeztető elmesélése jellegzetes narrációs formája az érzékeny műfajnak. A vallomások megnyilatkozásnak követelménye az empatis hallgatóság, illetve a levélregény esetében a címzett. „Tulajdona a szerencsétleneknek egymást szánni és szeretni” (Báránczi i.m. 48) – az érzékeny karakterek empatis, együttérző lelkek. Tudatában vannak már annak is, hogy a vallomások megnyilatkozása segíti a lelki sebek gyógyulását. A bánat megosztása megkönnyebbülést hoz, akárcsak a bűnbánó léleknek a gyónás.

Foucault értelmezésében a gyónásra emlékeztető megnyilatkozásokban szintén a szexualitásra is utaló gondolatok rejlenek (Foucault, 1996: 21, 36, 61). Bár Lutzilia önvallomása nem tartalmaz erotikus utalásokat, a korabeli erkölcsi, különösen egyházi normák szerint a lány bűnösnek számított. Lutziliát mardossa a lelkiismerete, hogy ennyi éven keresztül képtelen volt kiirtani lelkéből azt a reménytelen szerelmet, amely választottjához kötötte.

³ „illetődik az akinek kedélye, behatás által szomorodik, bánatos részvétre gerjed, kellemetlen fájdalommal eltelik.” Czuczor–Fogarasi 1862. III. 68.

A korabeli mentalitás nyomán a szerelem és ennek testi vetülete, az erotika a melankóliával áll kapcsolatban. A Francia Enciklopédia szócikke érdekes összefüggésekre világít rá az erotika és a melankólia között, olyan magyarázatait taglalva a kifejezésnek, amelyek a mai olvasó számára már homályba vesztek. A szócikk szövege korunk olvasói számára inkább melankolikus lelkiállapot ábrázolásának tűnhet, semmint egy orvosi, patológias esetnek. A Francia Enciklopédia erotika és melankólia szócikkei közötti összefüggések megteremtése a szerkesztők által a melankólia korabeli, 18. századi értelmezésére hívta fel a figyelmet. Az Enciklopédia egyik leírása, amely egy „melankólia-kórban” szenvedő beteget mutat be, akár egy érzékeny román illusztrációja is lehetne: egy, a szerelmi bánattól epedő hösnőt ábrázol, egy nagyon fiatal nőt, aki vézna és levert, egy karosszékekben ül, háttal a fénynek, körülötte a helyiségben szétszórva könyvek és hangszerek. Egyik kezével a fejét támasztja, a másikban virágot tart, amelyre rá sem pillant. Mély bánatában, letargikus állapotában semmi sem kelti fel érdeklődését.⁴ A leírásban érdemes felfigyelni arra a mozzanatra, hogy a melankóliában levő vagy attól szenvedő ifjú hölgy körül könyvek vannak; a kort és a kontextust figyelembe véve, amelyet illusztrál, valószínűleg szerelmes románok hevernek körülötte, olyan szomorú végű szerelmes történetek, amelyekben önmagát, saját sorsát véli felfedezni.

A melankólia testi betegségként való meghatározása a humorálpatológia által már az utóbbi évek magyar irodalomkritikájában is felmerült, többnyire Kármán Fanni hagyományainak új értelmezései során. Mindkét értelmezési kísérlet, a Szilasi László- és a Borbély Szilárd-féle, a korabeli kulturális, esztétörténeti kontextusok felől próbált Kármán összetett szövegének mélyebb értelmezéséhez eljutni. Szilasi László a deKon sorozat kötetében említi meg alternatív értelmezési lehetőségként, hogy a szerző Fanni betegségének és halálának leírásakor a korabeli humorálpatológiai ismereteknek megfelelő, orvosi pontosságú okát adja. Pápai Páriz Ferencre hivatkozva azt is megállapítja, hogy Fanni melankolikus alkat (Szilasi 1996: 205). Laczházi Gyula a korabeli eszme- és tudománytörténeti kontextushoz nyúl vissza értelmezésében (Laczházi 2009: 231).

A 18. században test és lélek kapcsolatára vonatkozóan különféle elméletek születtek. A melankólia mind a humorálpatológiában, mind a 18. századi neurofiziológiai elméletben testi-lelki betegségként szerepel. A felvilágosodás melankólia-irodalma is magáévá tette azt a hagyományos nézetet, hogy a lélek indulatai befolyással vannak a test egészségére is, és hogy a heves indulatok olyan káros hatást fejthetnek ki, amely szélsőséges esetben halálhoz is vezethet. Fanni melankóliájában, vagy legalábbis ennek végzetes kimenetelében éppen a pszichés aspektus, a léleknek a testre gyakorolt hatása a döntő. Ez a kórtani leírás azonban nem írta felül a mű előző interpretációit. Kétségtelen, hogy ezt a lelkiállapotot szinte kizárólagosan a szerelmi bánat idézi elő, és így ismét összekapcsolódik a szerelem, szenvedély, szenvedés már idézett 17. századi toposza (Bódi 2010: 168).

A szinte állandósult vágyakozó, sóvárgó lelkiállapot, amely Lutziliát is gyöttri az apácakolostorban az, amit a melankólia kórképének tartottak; másfelől, az egyházi

⁴ Lásd D’Alembert, Diderot, L’Encyclopédie 1751, *mélancolie* szócikk.

törvények szerint bűnnek számított. Bódi Katalin megfogalmazásában: „A vallomás aktusa így szükségképpen összefonódik a szexualitással és a bűnösséggel, illetve a vallomás meghallgatásában rejlő izgalommal, ami a képzelőerőt uralja.” (Bódi 2010a: 251) A szerelem definícióját ezúttal Kláránsz Márkézné fogalmazza meg, összhangban az eddigi meghatározásokkal, az érzékeny szív, az érzelmek elsőbbsége jegyében: „*Midőn az ég két jó erkölcsű és érzékeny szívet formál, avagy vétékül tulajdonítja-e nékiek, ha felkeresik, magokhoz édesgetik és rabjokká teszik egymást?*” (Báróczi i.m. 50). A szülőktől megkövetelt szakítás után hangzik el az ifjú Florival márkai részéről az a kijelentés, amely az érzékeny emberek csoportjának a jelmondata is lehetne. „*Az én törvényem szívemben vagyok.*” – deklarálja a hős, és ezzel az érzékeny emberek közösségéhez tartozónak sorolja magát. A szív törvényeinek a követése azonban különösen a felvilágosodás első nemzedékéhez sorolható írónemzedék esetében (Bessenyeiék és Bárócziék), implikálja a társadalom törvényeivel való összeütközést is. Debreczeni Attila megfogalmazásában: „A szív egy másik rend, a természet törvényeinek van alávetve, amely hiába isteni eredetű és része a világrend egészének, követése mégsem vezethet igaz boldogsághoz, sokkal inkább az erkölcsi normákkal, a vallási értékekkel való konfrontációt eredményezi.” (Debreczeni 1996: 57) Ennek az összeütközésnek a klastromromán szabályai szerint Lutzilia esik áldozatául, míg volt kedvesének, Florivalnak a bukását saját jellemgyengesége okozza. Akárcsak a kor másik kedvelt műfajában, a levélregényben, a történet itt is csak egy lehetőség, alkalom arra, hogy a főszereplő elmesélhesse tragikus szerelmi történetét, és a többnyire ezt követő tragikus véget és halált (Bódi 2010a: 122). A klastromrománok narratívája többnyire ugyanannak a történetnek a variánsa csupán. Ezt bizonyítja az is, hogy Nalácz József ugyanazt a narratívát több műfajban is feldolgozza, nyilván nem a történet kedvéért.

Kláránsz Márkézné élettörténetében a házastársi egyet nem értésnek lehetletfinom leírását találhatjuk, amely Báróczi fordításában még az eredetnél is kifejezőbb: „*Az ártatlan és csendes egyességnak nem volt az az édes kedvessége nála.*” Franciául ez így hangzik: „*La douceur d'une union innocente et paisable n'eut plus pour lui les mêmes charmes.*” (Marmontel I.: 281), azaz a francia eredeti szerint többek közt „édes kedvesség” helyett varázs áll. A kor kényszerházasságaival szemben a majdani Kláránsz Márkéznének nincs ellenére a jövődöbelije, akit érzékeny, nem átlagos személyként ismer meg. A fenti lelkiállapotokra utaló kifinomult állapotleírás arra enged következtetni, hogy röviddel házasságuk után kiderül, a férj nem rendelkezik azokkal a belső érzékenységekkel, amelyek az érzékeny szerelemre jellemzőek: mély érzés, kifinomultság, hűség. A Márkéznével kötött házassága is arra utal, hogy Florivalnak nem telt sok idejébe elfeledni a tőle erővel elszakított és kolostorba zárt Lutziliát, régi kedvesét, akit annak idején síríg tartó szerelméről biztosított. „[...] mit csinállok pedig a kincsel, ha téged elvesztelek? [...] Ha azt gondolnám, hogy az idő, vagy az, amit okosságunk neveznek, annyira megalacsonyíthatná lelkemet, máttól fogva megszűnnék élni, elijedvén jövőd sorsomtól” – írta Lutziliának egyik utolsó levelében (Báróczi i.m. 56). Florival nem érzékeny ember, előző kijelentéseivel, vallomásaival ellentétben ingatag, befolyásolható személy, aki nemcsak a vele kapcsolatba kerülőknek, hanem önmagának is a vesztét okozza. Felesége iránti

szerelme ugyanolyan tűnékeny érzelemnek bizonyul, „varázsát veszti”, mint Lutzilia esetében, ellentétben az igazi érzékeny emberekkel, akik belepusztulnak a szerelmi bánatba, amikor elválasztják őket társuktól. A gyenge jellemnek bizonyuló Florival – Kláránsz márki a züllés útjára lép, a rossz szenvedélyek, a részegeskedés pedig nemcsak anyagi, hanem végső testi romlásba is döntenek.

A kolostorregények klisészerű befejezésével ellentétben Lutzilia halálvágya itt szublimálódik. A kölcsönös önvallomások élettörténet elbeszélése után ugyanis kiderül, hogy mindkettejük balsorsát, vesztét ugyanaz a férfi, Kláránsz-Florival márki okozta. Az érzékeny barátság és a sors mélyebb megértése felülírja a szentimentalista ember végétét.

A tragikus végkifejlet mellőzése Marmontelre jellemző. Nem kedvelte és kerülte is a tragikus végű történeteket.

Nalácz József Báróczi ösztönzésére fordította le Baculard d’Arnaud műveit, az *Eufémia, vagy a vallás győzedelme* és *A szerencsétlen szerelmesek, avagy gróf Comens* címűeket. Báróczi értékelése szerint, „mind a kettő két szép Dramma.” (Gálos i.m. 311)

A szűzsé, a klostromrománok jellegzetes szerelmi története kísértetiesen emlékeztet a később keletkezett ikerdráma, az *Eufémia* szűzséjére és a kor egyik sikerkönyvére, a *Szigvárra* is. A francia forrásszöveg, amelyből Nalácz dolgozott, kronológiailag megelőzi Miller művét. Madame de Tencin könyve, a *Mémoires du Comte de Comminge*, amelynek alapján Baculard d’Arnaud fordítása, *Comminge memoárja* készült, 1735-ben jelent meg, míg Miller regénye, a *Siegwart (Siegwart. Eine Klostergeschichte)* csak 1776-ban.

Nalácz fordításai, vagyis kötetei, egyfajta írói játékként ugyanazon a történet többféle műfajban való megírásának kísérleteit jelentik. Ezek a szövegvariánsok olykor különböző szerzők tollából is származnak, mint például a *G. Commens* esetében. Ezáltal történetvariánsok élnek egymás mellett, adaptációk epikából drámába, és mindezek mellett a levélforma is megjelenik és jelentőséget nyer. Ezek a variánsok különböző befejezésekkel rendelkeznek, de közös vonásuk, hogy a főhősök egyik variánsban sem lesznek egymáséi (Kallós 2011: 67).

A különféle változatok már hatástörténetileg is differenciálódnak. Az *Eufémia* cselekménye klostromban kezdődik, és bár az események, a helyszín és a szűzsé azonosak a *Comminge*-ban ábrázoltakkal, az érzékeny hősök vívódása lehetett az, ami Naláczit vonzotta e művekben, a tusakodás ábrázolása a szívekre próbált hatni. A címbeli szintagmának megfelelően – *Eufémia, vagy a vallás győzedelme* –, a fő konfliktus szerelem és vallás (erkölcs) közt jön létre. A konfliktus feloldásának módzatai eltérőek, hangsúlyeltolódásokat érzékelhetünk a különféle műfajban való feldolgozások során.

Az érzékeny eszmék kifejezése a női szereplők szájából meggyőzőbben hangzott. „Minden érzékeny szívnek van egymáshoz köze” – fejtette ki a hősnő, Eufémia (Nalácz 1783: 11), ennek jegyében beszélt szerelemről, barátságról, és ezért szól a történet minden hasonlóan érzékeny lélekhez, elsősorban az ifjú hölgyekhez. Az érzékeny emberek csoporttudatának említése tudatos elkülönést implikál, a másság felvállalását, akkor is, ha ez csak virtuális közösség, ugyanúgy, mint az érzékeny olvasóké. Öndefiníció

ez, de elkülönülés is, feltételezte egy új magatartás létrejöttét, amely az érzékeny embertípusra jellemző. Ezzel Konstancia–Eufémia tudatosan határolta el magát többi embertársától, és tisztában volt ennek az attitűdnek a hátrányaival is: a „szertelen érzékenység” (Nalácz 1783: 11) kifejezés szétszilált, nehezen kontrollálható lelkiállapotra utalt. A kiválasztottság-tudat önerejénél fogva is megerősítést is ad, és mintává rögzíti a szív szavát követő érzékeny mentalitást (Debreczeni i.m. 57). Eufémia a boldogság különféle definícióit fogalmazza meg a továbbiakban, a hősnő tudatos önvizsgálódásai során nemcsak saját lelkiállapotát próbálja minél pontosabban meghatározni, hanem a különböző boldogság meghatározásokon töprengve a lehetséges életutakat is felméri: „egyedül a’ szeretet hozza az érzékenységnek [...] a „teljes voltát”, de a következő mondatával már más dimenzióba emeli a megoldást, a vallásba, hiszen ezek már Konstancia szerzetesnő szavai „[...] ha önnön maga az Isten lehet a tárgya! akkor követi tiszta és változtathatalan gyönyörűség!” (Nalácz 1783: 12)

A szerelemfelfogások szempontjából d’Arnaud műveiben a szerelem megőrzi misztérium jellegét, függetlenül attól, hogy a korabeli szerelemfilozófiák értelmében sorsszerű vagy meglepetésszerű változata jelenik meg. Ez a felfogás a précieux szerelem je ne sais quoi témáját folytatja. Ez a je ne sais quoi, ez a meghatározhatatlan az, amit fentebb Nalácz „amit nem lehet megírni”-nak fordít. De a hangulata (lelki környezete) más, mert míg a précieux idealizálást feltételezett, addig ez a megőrzött a ráció legfőbb megvetését jelenti, a szív és a szellem végső szétválasztása megy végbe, mely az egyént idegenné teszi önmaga számára is (Mauzi 1965: 468).

Nalácz József tételes megállapításainak „a gyászos esetek olvasására való kedv”-nek igazolását találjuk itt: „[...] úgy tetszik, mintha az érzékenység jobban ragaszkodnék a ‘gyászos képzelődésekhez [...]’, „szerencsétlenség természetes állapotja az embernek [...]” – s ennek fényében a bánat, szomorúság egy képzeletbeli értékrend csúcspontjára helyezkednek el. A szerencsétlenség presztízsének köszönhető, hogy ezeknek a szomorú végű történeteknek az olvasása mintha jobban felkeltené az olvasók érdeklődését. A bánatban ezek a lelkek magukra találnak. A boldogság felületes dolog. A szerző a melankólia megtanulására invitál, a bánat pedig az askézis iránti vágyat kelti fel. A módszeres melankólia, a sötét érzelmek kultúrája egyáltalán nem implikálja a kétségbeesés leköszönését. „Ezek a természet és az emberi sors mélyebb megértésének jelei.” A halálvágy Eufémia lelkében a vőlegénye házasságáról szóló álhír után támad fel: „[...] közeledtem ahhoz a szempillantáshoz, a’ midőn az ember, mintegy örvend azon, hogy az élettől meg-válik [...]” (Nalácz 1783: 28). Vádló lelkiismerete csak növeli halálvágyát: „[...] s mintha hallottam volna nyegedőzni, ‘s hogy engemet okozott halálában: gyakran mondottam magamban: Én vagyok! Én vagyok! a’ ki őtet sírjában taszítottam, a’ hol óhajtanám véle egyesülni, el-válásunk miatt következett halála [...]” Az önváddal küszködő hősnő nem lát más kiutat a halálnál, a kolostorba zárkózás nem biztosítja a lelki nyugalmat, egy kiüresedett gesztus nem garantálhatja a folyamatos lelki vívódásokkal küszködő érzékeny hősök lelki békéjét. A vallásos világképet megidéző konklúzió szerint a boldog szerelem útja nem járható, és az élettől való elvonulás, a szerzetesi létmód nem hoz megoldást,

tehát valójában nincs is reális alternatíva: „*Most, kedves Barátom fel-áldozod magadot, most tisztúlhat meg szerelmed, szeretted Szent Albont, de szeretted betsületét, a' jónak örökké valóságát, melly ötet vonnya, ha meg-tudja zabolázni azt a hajlandóságát, mely a' földhöz ragasztja, az a nevezetes győzedelem, mely a mind a kettőteket az égis emel [...]*” (Naláczi 1783: 75).

Naláczi József másik művének a címe *A szerencsétlen szerelmesek, avagy gróf Comens*, tehát az ikerdarabbal ellentétben ez a visszaemlékező férjhiós nevét viseli. Mivel a történet a Trappe apátságban kezdődik, joggal mondhatnánk, hogy a dráma helyszíne és szereplőgárdája teljességgel innen származik. Ezenfelül a nyitójelenet, a szűzsé rokonsága, mondhatni, azonossága a klastromrománok műfajába illeszti, illetve az ebből készült dramatizálások közé. A *Szerentsétlen szerelmesek* címet (eredetiben: *Les Amans malheureux ou le Comte de Comminge*) d'Arnaud adta a Madame de Tencin művéből, a *G. Comminge* memoárjából készült dramatizálásnak. A francia író nem szignózta művét, éppen ezért hosszú ideig kérdéses volt a névtelenül közreadott mű szerzősége. A kötetben az egyetlen megemlített szerzői név a címlapon is szereplő Baculard D'Arnaud drámaíró neve. A magyarra fordított kötet címlapján azonban már szerepel Naláczi neve fordítóként⁵ (az *Eufémia* kötetnél ez még nem jelent meg).

Az ifjú gróf, miután kedvesét máshoz kényszerítették férjhez menni, a Trappe-béli apátságban keresett nyugalmat. Adelájd a férjének halála után, férfiruhába öltözve ismeretlenül követi őt a kolostorba, ahol később csak haláltusájuk során ismerik fel egymást.

A mű tényleges, kódolt mondanivalóját csak a figyelmes olvasatkor fedi fel, és ez vezethette félre első értékelőit. A korabeli kritikusok egész sora állapította meg a mű kegyes–erkölcsnemesítő hatását, La Harpe-tól Baculard D'Arnaud-ig. A poétikai megközelítés során a kritika néhány eredeti megoldást vetett fel (Decottignies 1970: 315). A regényváltozatban a szerző a hagyományos regény elemeit, sablonjait rendhagyó módon használja. Az üzenet ezekben a különös módon alkalmazott narratív elemekben rejlik, és ezeknek az egyéni megoldásoknak köszönhetően az érzékeny román nem marad meg a pusztá szórakoztató olvasmány szintjén, hanem igényes literatúrává válik. Ezzel a műfaj többre hivatottságát is bizonyítja: azt, hogy az érzékeny regény műfaja nem sejtett lehetőségeket rejt magában; egyúttal vájt fülű olvasót is feltételez, aki képes megfejteni a rejtett üzenetet, az első látásra szokványosnak tűnő kolostorregény egyszerű története mögött. Természetesen ezek a megoldások, a főbb cselekményszálak, a hősök atipikus döntései mind megjelennek a dráma változatban is, hiszen a mű részei. Ilyen figyelemfelkeltő módon jelentkezik a kényszerházasság motívuma, amely a kolostori tartózkodás meg a fogság mellett a tipikus kalandok sorába tartozik. A kényszerházasságok többnyire szülői kényszer hatására köttetnek, ezúttal egy közvetett személy, kedvese apjának lesz áldozata

⁵ Naláczi József kötete tartalmazza: *Ajánlás; A' nagy Erdélyországi szépnemhez; Elöl-járobészéd; Le-írása a Trappbéli Apát-Úrságnak; Gróf Comensnek története* (lásd Mme de Tencin); *Gróf Comens történeteinek rövidbebelő-beszéllése; Gróf Comens levele anyjához* (lásd Claude Joseph Dorat); *A Szerentsétlen Szerelmesek avagy Grof Comens, szomoru darab*.

Adelájd, aki kizsarolja a lány döntését.⁶ A kényszerű nász esetében többnyire a házastárs személye is meghatározott. Ez alkalommal Adelájd maga választja kéri legellenszenvesebbjét Bénavidest⁷ saját vallomása szerint: Bénavidest választva Comminge-nak fogad hűséget.

Az érzékeny művek hősnői mindig a hagyományos erkölcs elvárásainak megfelelően döntenek: Eufémia, Nalácsi másik művének hősnője visszautasítja a kolostorból való szökés tervét, mivel társával együtt már mindketten felszentelt egyházi személyek. Báróczi kötetében a hősnők hasonló etikai viselkedésmintát követnek: Koráli beleegyezését adja a nem kívánt házassághoz; Leonórka bűnbánóan visszatér falujába levelezni vétkét; a grófné megbocsát haldokló férjének a *Két Szerentsétlenek* című elbeszélésében.

Adelájd szerelme azonban, akinek alakja az egyes szövegváltozatokban többé-kevésbé eltérően jelenik meg, az érzékeny hőskétől eltérően aktívnak nevezhető, cselekvésképes szerelem. A lány meglepő elhatározásra szánja el magát. A ránehezülő kényszert egyéni döntéssé konvertálja választásával: „*Bénavid csúnya ember, 's még rútabbá teszi elméjének idétlensége, 's természetének szörnyű tsúdálatozása [...]*” (Nalácsi 1793: 49)

A hősnő meglepő döntése súlyos jelentéseket implikál. Elhatározása, amely az erkölcsösség igényével lép fel, mai szemmel is meglepő. Távol attól, hogy a hagyományos vallásos erkölcsöknek megfeleljen, Adelájd döntése szentségtörés. A házasság szentségnek számít, így tette szentségtörés, és a hősnő tudatában is van bűnének. Adelájd gyónása Nalácsi prózai változatában így szól: „*Az Isten mérte én reám, hogy az a' vétkesen végzett Házasság az én szerentsétlenségimnek forrása legyen.*” (Nalácsi 1793: 83)

Commens kolostorba vonulása sem vallásos okokból, penitenciaként történik, hiszen szerelmét siratni dönt így. Ott sem a vallásos gyakorlatoknak él, hanem valósággal fetisizta kultuszt űz halottnak hitt kedvese arcképével és levelével. Így ahelyett, hogy a zárda az érzelmeiről (értsd: a világi érzelmeiről) való lemondás helye lenne, az ilyen jellegű szenvedély éltetésének helyévé válik. A legtöbb vitát a mű megjelenésekor Adelájdnak a férfikolostorba kerülése váltotta ki. A szintén szentségtörés számba menő cselekedetet a korabeli nézők hihetetlennek tartották, még a mai közönség erkölcsi érzékét is meglepkénti.⁸

A szerelemábrázolás fonalán haladva a melankólia oka minden esetben a szerelmi bánat. Az érzékeny karaktereknél az ún. hervadó hősök esetében azonosítható ez a kórkép, amikor a karakterek a szerelmi bánattól szenvednek, vagy bele is

⁶ Nalácsi 1793, *Gróf Comensnek történetei*, regényváltozat, 22. (első említés); *Gróf Comens történeteinek rövidebb elő-beszéllése*, novellaváltozat; *Lusán Kis Aszszonyt, a'kit tsak Adéljád néven ismért*, 92.; a drámváltozat: *Adelájd, Frater Ötim álrühájában*

⁷ Uo., „*Márkész Bénavid lett a nyertes a'több kérők között, minden ember álmélkodott rajta [...]*” 49. és 93.

⁸ Hasonló eset elbeszélése olvasható Verdi *A végzet hatalma* című operájának szövegkönyvében. Ezt Francesco Maria Piave Ángel de Saavedra, Rivas hercegének azonos című drámája alapján írta. A hősnő, Leonora itt is férfikolostorba vonul remetének, igaz, az egyházi előjáró tudtával. Ez a történet azonban jóval későbbi (1835-ben íródott).

pusztulnak ebbe a bánatba. A melankólia terminus fejlődése során a 18. század második felében azonban egyre inkább lelki természetűnek tekintették a melankóliát, olyan gyűjtőfogalomnak, amely egy meghatározott lelki diszpozíciót és viselkedési módot jelölt.

Laczházi Gyula Fanni lelki alkatát nevezi melankolikusnak (Laczházi 2014: 173–174). Bódi Katalin a saját Fanni-értelmezésében Kármán szóhasználatával él, és ezt követve idézi Józsit, aki Fanni jellemzőjét a kedves melankóliában látja és édes melankóliaként definiálja. Ez utóbbi szintagma már Fanni önértelmezése. „Az unalomként, bajként, a reménytelenség, a változatlanság fogalmaival körülírt tapasztalatban a testi-nedvkórtani jelentés majdnem egészében a háttérbe szorul.” (Bódi 2019)

A fejtegetés elején álló (az erotika fogalmát tisztázó részben), a korabeli melankólia terminusról kiderült, hogy az a Francia Enciklopédia értelmezése szerint kapcsolatban áll az erotikával, illetve szerelmi melankóliaként is felfogható. Megállapítható, hogy szerelmi melankóliának ez a típusa nem értelmezhető az érzékenység egyszerű szinonimájaként.

Az érzékeny szövegekben használt édes melankólia inkább lelkiállapot definiálása, amely nem azonos az Enciklopédia szerelmi melankóliájával. Az édes melankólia, kedves melankólia oxymoronok már hangulatok, érzések, nem testi érzetek vagy kórképek jelölői. A bánat jelei csak lelki szinten nyilvánulnak meg, a testi kórkép eltűnik. A *G. Commens* történetben Adelájd – a szűzsé domináns részében – rendhagyó módon reagál, tettei, reakciói nem egy melankolikus karakterre valló reakciók. A melankolikus viselkedéssel ellentétben a karakter aktívan reagál, és tabunak számító döntéseket is vállal. Lutzilia pedig a történet vége felé szerelmes melankolikus hősnő jellemzői felől inkább az érzékeny hősnő szélesebb jelentésmezéjébe illeszthető.

A kolostorrománok hősnői azonban ritkán kerülhetik el a műfajban rejlő végzetük, így mindannyiuk élete a kolostorban ér véget. A három hősnő közül egyedül Lutziliának sikerül az igazságot megtudva felülemelkednie balsorsán, és élete további részét egy támogató barátnő közelségében eltöltenie.

Báróczi és Nalácsi hősnői a szerelmi melankólia során nagyon hasonló módon reagálnak. Nalácsi azonban elkötelezte magát a „gyászos hangulatú”, az ún. sötét irodalom irányába, és igazodott a kolostorromán kliséihez. Tudatosan választotta és követte ezt szomorú, borzongató műfajt, amelyet a korabeli olvasók nagyon kedveltek, és amely népszerű volt. Írói innovációját a témának a különféle műfajokban való kidolgozásával bizonyította. Báróczi fordítása, a téma ellenére is, betagozódik az *Erkölcsei mesék* kötetének profiljába, a szerelmi nyelvezet ugyanolyan kifinomult és innovatív, mint a többi elbeszélésben, a szerelmes női profilok is a többi érzékeny hősnőkéi sorába illeszthetők.

A bonyolult műfaji, stílusbeli összefonódások feltárásával próbáltam közelebb kerülni szerzőink szövegeihez és választ találni a szerelemábrázolások sokféleségére, de azok közös nevezőire is, amelyeket a domináns érzékenység idézett elő. Az erotikum – a prekonceptiók ellenére – kimutatható az elbeszélés több szintjén is, helyzetképek, karakterek szintjén ugyanúgy, mint nyelvi szinten, mert többféle forrással is rendelkezik. Mindezekre az elemzésemben részletesen is kitértem.

Tehát a szerelemábrázolás a 18. századi magyar szépprózában sokkal színesebb és izgalmasabb volt annál, mint amit hosszú időig tudtak róla. Az ábrázolt viszonyokat kísérő szerelemkoncepciók, a fordítók szerelemfilozófiája mind a korban bekövetkezett eszmei, stílusbeli váltásokra utalnak, amelyeknek következményei a szerelemábrázolás terén történt változások a szépprózában.

IRODALOM

- Barcsai Andrea-Cristina 2021. *Báróczi Sándor a magyar érzékeny széppróza megteremtésének útján: Közelítések a modern szerelemábrázolás technikáihoz és Báróczi művei fogadtatástörténetéhez.* Doktori disszertáció. Babeş-Bolyai Tudományegyetem BTK, Kolozsvár.
- Báróczi Sándor 1982. *Erkölti mesék, melyeket frantziából fordított.* = Lőkös István (vál., jegyz., szerk.) *Érzelmes históriák.* Magvető Kiadó, Budapest.
- Bíró Ferenc 1994. *A felvilágosodás korának magyar irodalma.* Balassi Kiadó.
- Bódi Katalin 2010. *Könny és tinta. A magyar levélregény és heroida történeti háttére.* Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Bódi Katalin 2010 a. *Testábrázolás a XVIII. században: kép és regény.* = Debreczeni Attila, Gönczi Monika (szerk.): *Ragyogni és munkálni: kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 232–256.
- Bódi Katalin 2019. *Édes melankólia. A Fanni hagyományai emberképéről.* *Studia Litteraria*, 58/3–4: 59–72.
- Bodor Béla 2008. *Régi magyar regénytükör.* Nyomtatott kiadás. [S.l.] *Extrait du Spectateur anglois 1773.* = Baculard d'Arnaud, *Euphémie ou le Triomphe de la Religion*, Le Jay, Paris. 139.
- Borbély Szilárd 2014. *A Fanni hagyományai fikciókritikai olvasása.* = Debreczeni Attila (szerk.): *Folytonosság vagy fordulat? A felvilágosodás kutatásának időszzerű kérdései.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 33–45. Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862. *A magyar nyelv szótára.* Emich Gusztáv, Pest.
- D'Arnaud 1764. *Les Amans malheureux ou le Comte de Comminge.* A la Haye, Paris.
- Decottignies, Jean 1970. *Roman et révélation féminine d'après „Les Mémoires du Comte de Comminge.”* = Werner Kraus (szerk.): *Roman et Lumières au XVIIIe siècle. Colloque.* Éditions Sociales, Paris.
- Debreczeni Attila 1996. *Az érzékenység esztétikájának vonatkozásai a XVIII. század végének magyar irodalmában.* = Debreczeni Attila (szerk.): *Folytonosság vagy fordulat? A felvilágosodás kutatásának időszzerű kérdései,* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 55–65. *L'Encyclopédie 1751,* D'Alembert, Diderot, szerk. *mélancolie* szócikk.
- Foucault, Michel 1996. *A szexualitás története: A tudás akarása* (Ádám Péter ford.). Atlantisz, Budapest.
- Gálos Rezső 1932. *Ismeretlen testőrírók.* Irodalomtörténeti Közlemények. 42/3: 311–312.
- György Lajos 1941. *A magyar regény előzményei.* A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
- Kallós Orsolya Enikő 2011. *A magyar műfordítás történetéből. Érzékeny olvasmányok Naláczy Józseftől.* Szakdolgozat. Babeş-Bolyai Tudományegyetem BTK, Kolozsvár.
- Kovács Endre 1979. *kolostorromán* (szócikk) = *Világirodalmi Lexikon* 6. kötet: 420–421.
- Laczházi Gyula 2009. *Hősi szenvedélyek: A heroizmus és a szenvedélyek megjelenítése a XVIII. századi magyar epikus költészetben.* ELTE BTK, Budapest.
- Laczházi Gyula 2014. *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás irodalmában.* Ráció Kiadó, Budapest.
- Marmontel, Jean François 1761. *Contes moraux*, Tome I, La Haye. 246.
- Mauzi, Robert 1965. *L'idée du bonheur au XVIII. siècle en Europe.* Albert Colin, Paris.
- Naláczy József 1783. *Eufémia avagy a vallás győzedelme, Szomorú darab, mely francziából fordítottat d'Arnaud után.* Pozsony.

- Naláczi József 1793: a kötet tartalmazza: *Ajánlás, A' nagy Erdélyországi szépnemhez, Elöl-járo Beszéd, Le-írása a Trappbéli Apát-Úrságnak, Gróf Comensnek története, (Mme de Tencin), Gróf Comens történeteinek rövidebb elő-beszéllése, Gróf Comens levele anyjához (Claude Joseph Dorat), A Szerentsétlen Szerelmesek avagy Grof Comens, szomorú darab. Francziából fordított d'Arnaud után. Posony.*
- Szilasi László 1996. *Ki zavarta meg tiszta kristályodat?* deKON-KÖNYVek. 7. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged.
- Tencin, Claudine Alexandrine Sophie Guérin de, (Madame de Tencin) 1735. *Mémoires du Comte de Comminge*. J. Néaulme, Libraire, A La Haye (Paris).

MELANCOLIE ȘI ROMANUL-CLOÎTRE.
DESPRE OPERELE LUI SÁNDOR BÁRÓCZI ȘI JÓZSEF NALÁCZI

(Rezumat)

În acest eseu, care face parte din teza mea de doctorat, am folosit o nouă abordare critică pentru o analiză mai profundă a operelor vizate: o nuvelă a lui Báróczi, *Cele două nenorocite*, iar din traduceri ale lui József Naláczi, romanele *Eufemia* și *Memoriile contelui Comminge*. Pe parcursul acestei interpretări am analizat din noi puncte de vedere modalitățile de reprezentare a dragostei.

În genul romanului-cloître, trista povestire de dragoste se termină întotdeauna într-o mănăstire, de obicei cu moartea unui protagonist. Am analizat în special fenomenul de dragoste melancolică, caracteristic epocii. Potrivit sensului în care a fost folosit în secolul al 18-lea, dragostea și reprezentarea trupească a acesteia, erotica, se află în relație strictă cu melancolia. Această stare de spirit este provocată exclusiv de suferința izvorâtă din dragoste, și astfel toposurile dragostei, pasiunii și suferinței se leagă din nou.

Cuvinte-cheie: roman-mănăstire, melancolie, dorință de moarte, József Naláczi, Baculard d'Arnaud, patologia umorală, erotică.

MELANCHOLY AND CLOISTER NOVEL.
ON THE WORKS OF SÁNDOR BÁRÓCZI ȘI JÓZSEF NALÁCZI

(Abstract)

In this study I have tried a new approach to Báróczi's short story entitled *Két Szerentsétlenek* (Two Misfortunates) and also to the prose versions of *Eufémia* and *G. Comens* from the translations by Naláczi József. The analysis is based on researching the methods of portraying love.

In the genre of cloister novel the sad love story always ends in a monastery and mostly with the death of the main character. This paper examines the ways of how the phenomenon of so called romantic melancholy of that time appears in the writings.

Following the mentality of those times, love and its physical approach, eroticism, they are always connected to melancholy. This state of mind is caused exclusively by love grief, and in this way the topos of love, passion and suffering are once again reconnected.

Keywords: cloister novel, melancholy, József Naláczi, Baculard d'Arnaud, humoral pathology, death wish, erotica.

Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Str. Clinicilor 2.
barcsaya@yahoo.com